

של הממצאים הארכאולוגיים הנוגעים לתקופה האסלאמית הקדומה (תקופה שארכה כ־450 שנה), שחלקם חשוף על פני הקרקע כמו אותם "אסמים" שמזכיר המחבר. בהיעדר איורים ותיעוד ארכאולוגי של העיר בתקופה זו, יכול הקורא הממוצע לקבל את הרושם כאילו לא קיימים ממצאים ארכאולוגיים בני התקופה. אלא שההפך הוא הנכון: הממצאים הארכאולוגיים דווקא רבים ועשירים, וכך גם המקורות הכתובים. קיסריה הפכה בשנים האחרונות ל"מִכָּה" הארכאולוגית לתקופה זו. אם התכוון המחבר להזכיר רק את הממצאים הגלויים למטייל, תמוה בעיני הפירוט הרב על הנמל (עמ' 116–123). מקום שהמבקר הממוצע אינו יכול לראותו.

קרוב לוודאי שחלק מחוקרי קיסריה היו מעדיפים שספר זה יראה אור לכשיתפרסמו הדוחות הסופיים, ואז גם יהיה מדויק יותר. אך מיקומה של קיסריה בתודעה הציבורית חייב להוציא ספר שכזה לפני פרסום אותם דוחות, שסיימו אינו נראה עדיין באופן. הלוואי ואתבדה.

יעל ארנון

יישר כוח!

★ ★ ★

לזכר נפטרים

בירושלים, אך לימודיו נקטעו מפאת שירותו בצבא במלחמת העצמאות. אחרי שהשתחרר מהשירות הצבאי המשיך את לימודיו באוניברסיטה העברית, ובשנת 1954 קיבל תואר מ"א לאחר שאושרה עבודתו בנושא: "גבולותיה הצפוניים של ממלכת יהודה למן תקופת ההתנחלות ועד ראשית ימי החשמונאים" (בהדרכת פרופ' בנימין מזר). בשנה זו הוענק לו פרס קלאוזנר. בשנת 1963 אושרה עבודת הדוקטור שלו בנושא: "נחלות שבטי ישראל: מחקר בגאוגרפיה ההיסטורית של המקרא" (גם היא בהדרכת פרופ' בנימין מזר), והוענק לו התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית. מחקר זה זיכה אותו בפרס בן-צבי.

קלאי החל ללמד באוניברסיטה העברית בחוגים להיסטוריה של עם ישראל ולארכאולוגיה בשנת 1965. שלוש שנים לאחר מכן מונה למרצה בכיר, בשנת 1974 הועלה לדרגת פרופ' חבר ובשנת 1984 מונה לפרופ' מן המניין. בשנת 1991 פרש לגימלאות.

קלאי פרסם עשרות מאמרים וספרים בעברית ובאנגלית בנושאים היסטוריים והיסטוריוגרפיים. מחקריו התמקדו בתיאורים הגאוגרפיים במקרא, אך עם זה עסק גם בנושאים אחרים בתחום ההיסטוריה של עם ישראל בתקופת המקרא. הוא פרסם שני ספרים בעברית, האחד: "גבולותיה הצפוניים של ממלכת יהודה למן תקופת ההתנחלות ועד ראשית ימי החשמונאים" (1960), והשני: "נחלות שבטי ישראל: מחקר בגאוגרפיה ההיסטורית של המקרא" (1967). נוסח אנגלי ומעודכן של הספר השני פורסם בשנת 1986: *Historical Geography of the Bible: The Tribal*

הלאה, צפונה משם, נמצאים "תאי הזינוק, מכלול המחסנים וארמון הפרוקורטור הפיננסי והמושל הביזנטי", כולם אתרים שהמחבר חפר בהם. מטבע הדברים, תיאורי מבנים אלו הם המפורטים ביותר. אולם למרות המידע הרב שיש בידינו על האתרים הללו, בחר המחבר להביא רק את עיקרי הדברים ומתקבלת תמונה "אוורירית" של מידע, שכל מבקר יכול להיעזר בה, גם אם אינו בקי בתקופה. התיאורים מצליחים להחיות את קצב החיים ברובע זה, ואפשר כמעט לחוש את פעימות לבה המסחרי של העיר על שלל מחסניה, משרדי הרשות והמרכז המינהלי, שאליה הגיעו תושבי העיר "לסדר את ענייניהם".

צפונה משם נתקל המבקר בחומות הצלבניות בטרם ייכנס לעיר עצמה. בדיון הארכאולוגי על החומה הצלבנית ראוי היה להזכיר כי ראשיתה של החומה במאה ה־ט, בתקופה הטולונית, כפי שהתברר מממצאים ארכאולוגיים שפורסמו, ואולי להוסיף איור של חתך בחומה, כפי שנעשה לגבי מבנים דומים בחלק הדרומי. למעט שורות בודדות בעמוד 113, בולט ביותר חסרונם

זכריה קלאי
1923–2016

פרופ' זכריה קלאי, הבולט בחוקרי הגאוגרפיה ההיסטורית של המקרא, הלך לעולמו בשיבה טובה. בן 93 היה בלכתו מאתנו. איש אשכולות היה, אציל נפש, חוקר קפדן ומקצועי, מורה מעמיק וסבלני, שכל דרכיו היו דרכי נועם וכל הליכותיו שלום.

קלאי נולד בווינה בשנת 1923. שנתיים לאחר מכן עברה משפחתו לברלין ובשנת 1934 עלה עם הוריו לארץ-ישראל. בשנת 1945 החל את לימודיו באוניברסיטה העברית

Territories of Israel: Biblical Historiography and Historical Geography (1998);
Studies in Biblical Historiography and Geography (2010).

קלאי הניח שהטקסטים הגאוגרפיים וההיסטוריים במקרא משקפים מציאות של ממש ואינם המצאה הקלוטה מן הדמיון. בחיבורו הגדול, שפורסם בשנת 1986, הציע ניתוח מדוקדק וזהיר של התיאורים הגאוגרפיים במקרא. הוא הפריד בראשונה את ניתוח התיאורים הגאוגרפיים מן המציאות ההיסטורית המשתקפת מהם לדעתו, ואחר כך הציע סינתזה ובה שילב את הטקסטים בתמונה ההיסטורית המתאימה להם לדעתו. מערכת גבולות השבטים בספר יהושע, וכן גם מפקד דוד ורשימת מחוזות שלמה משקפים לשיטתו מציאות מהמחצית הראשונה של ימי שלמה. כן קבע שרשימות הערים של שבטי הצפון, דן, שמעון, ועבר

הירדן המזרחי משקפות אף הן תקופה זו והן משלימות את תיאור הגבולות של נחלות השבטים. לעומת זאת, רשימת ערי בנימין היא לשיטתו מימי אבים ורשימת ערי יהודה מימי חזקיהו. עוד קבע, שרשימות ערי הלויים משקפות מציאות מן המחצית השנייה של ימי שלמה.

קלאי נמנה עם הזרם המרכזי בחקר המקרא ודחה את ההשערות הניהיליסטיות והמינימליסטיות. התגליות האפיגרפיות והארכאולוגיות שנחשפו בעשור האחרון לחייו חיזקו אותו בדעותיו, והוא שאב מהן עידוד רב וחיזוק לשיטתו.

קלאי הותיר אחריו את אשתו, פרופ' ליהה הלר-קלאי, את אחותו, מרים קדמון, וילדים, נכדים ונינים רבים, משפחה ענפה בת כחמישים נפשות. יהי זכרו ברוך.

גרשון גליל

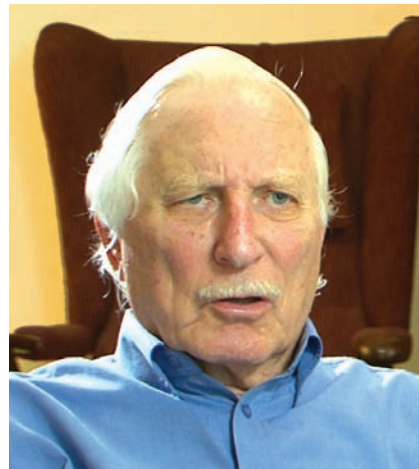

לפני מלחמת העצמאות חזר לשירות הצבאי. שירת ביחידות המודיעין של צה"ל ולבסוף השתחרר בשנת 1963 בדרגת סגן-אלוף.

במהלך שירותו הצבאי המשיך מרדכי בלימודיו וסיים את התואר השלישי בהגשת תזה על "הלימס הרומי בארץ-ישראל" (1969). באותה העת הצטרף לאוניברסיטת תל-אביב שאך זה נוסדה ומונה בה לראש המחלקה להיסטוריה צבאית. בשנת 1965 הקים עם פרופסור שמעון אפלבוים ז"ל את המגמה לארכאולוגיה קלאסית בחוג ללימודים קלאסיים. ב-1971 התמנה לפרופסור-חבר וב-1980 לפרופסור מן המניין. בשנת 1990 פרש לגמלאות.

מיד לאחר שהצטרף לחוג ללימודים קלאסיים, יזם מרדכי ופיתח פעולות פדגוגיות ומחקר בתחום הארכאולוגיה הקלאסית. פעילותו המדעית מקיפה תחומים מגוונים, כגון ארכאולוגיה של הגבול הרומי במזרח, ארכאולוגיה יישובית ואמצעי הקשר הבין-יישובי, מרד בר כוכבא, היסטוריה צבאית וגיאוגרפיה היסטורית בכלל ושל עידן נפוליאון בפרט.

העניין העיקרי שלו הקדיש מרדכי את מרבית הקריירה שלו היה ונשאר חקר הלימס הרומי במזרח, שמילא לדעתו תפקיד מכריע בשמירה על גבול האימפריה הרומית באזורי המדבר. נושא זה התקשר לסקר שערך בשנים 1956-1970 בנגב, שבו בדק את שרידי האתרים המבוצרים ואת העורף שלהם. הוא סקר ורשם כ-150 אתרים, שרבים מהם אבדו מאז בשל הפיתוח באזור. למרות שמחקר חלוצי זה מעולם לא ראה אור כספר, עיקריו התפרסמו ביותר מ-100 מאמרים שהפכו לנכס צאן ברזל. במסגרת המחקר הזה ארגן מרדכי פרויקטים ארכאולוגיים במתקנים צבאיים בנגב ובעורף שלהם. כך נערכו חפירות בעין בוקק (1968-1970), במגדל צפית (1975), במצד תמר (1973-1976) ובתל מלחאתא (1979),

מרדכי גיחון

2016-1922

פרופסור מרדכי גיחון, אחד ההיסטוריונים הצבאיים והארכאולוגים הקלאסיים הבולטים של ישראל בעשורים האחרונים, הלך לעולמו ב-19 בספטמבר 2016 בגיל 94. הוא נולד בברלין בשנת 1922 למשפחת גיכרמן ועלה עם משפחתו לארץ ב-1934. גדל בתל-אביב. בשנת 1940 החל את לימודיו באוניברסיטה העברית בחוגים לארכאולוגיה ולהיסטוריה, אבל הפסיק אותם כדי להצטרף להגנה. צעד זה עתיד היה להפוך לקריירה צבאית ארוכת שנים, בעקבות האירועים הדרמטיים של אותה עת. בשנת 1942 התגייס לצבא הבריטי, לקח חלק בפעולות מלחמה שונות על אדמת אירופה ולאחר מכן היה מעורב בארגון ההעפלה של ניצולי השואה. השתחרר מהצבא הבריטי ב-1946 וחזר לארץ-ישראל. כאן חידש את לימודיו באוניברסיטה, אך

על גרסה אנגלית של הספר, אך לצערנו, את החלום הזה כבר לא הספיק להגשים.

בכל מחקריו התאפיינה גישתו המחקרית של מרדכי בשילוב העמוק בין עבודת השטח ובדיקה קפדנית של המגוון הרחב ביותר של מקורות כתובים.

מרדכי היה מוכן תמיד לחלוק עם הרבים את הידע העצום שלו. הוא הרצה לפני חוגים רחבים, לאו דווקא תמיד אקדמיים, ופרסם את דעותיו בכתבי עת פופולריים. דורות רבים של תלמידים וארכאולוגים זכו ליהנות מן ההוראה וההנחיה שלו. את משרדו בבנין יד אבנר שבקריית אוניברסיטת תל-אביב פקדו חוקרים מהארץ ומחו"ל שביקשו להיוועץ בו. במהלך השנים "גייס" (כלשונו) חוקרים צעירים רבים לסגל האקדמי והמחקרי. אני עצמי חב חלק נכבד בקריירה שלי למרדכי ואסיר תודה אני לו על האופן ההומני שבו שילב מאפיינים של מורה מסורתי קשוח עם גישה משפחתית.

מרדכי גיחון היה נשוי מ-1948 לחוה גולדברג (נפטרה ב-2015), שהייתה גם שותפתו ועוזרתו בארגון הצד המינהלי של הפרויקטים שלו.

קהיליית הארכאולוגים וההיסטוריונים הקלאסיים בישראל איבדה את אחד מחבריה המרכזיים ומנציגיה הבולטים ביותר.

משה פיישר

★ ★ ★

יעקב (יק) כהנוב

1947–2016

הכרתי את יק כשהיה עדיין מזכיר העיר נהריה, כאשר הוא ושניים מחבריו החליטו להצטרף לשיעורים בחוג לציוויליזציות ימיות בשל רצונם להעשיר את ידיעותיהם בעיקר בכל הקשור לים.

אתרים שהפכו לבתי ספר להזרחה ולמחקר ארכאולוגי לדור שלם של חוקרים.

המונוגרפיה עין בוקק א (1993) היא מן הדוחות הארכאולוגיים וההיסטוריים הממצים ביותר על אודות התקופה הביזנטית. כך גם הפרסום עין בוקק ב (2000), עם משה פיישר ואורן טל, מונוגרפיה המאירה את התקופה הרומית הקדומה באזור ים המלח. פרסומים אלה העלו תרומה חשובה לידיעת אזורי השוליים של ארץ-ישראל הקדומה ועוררו דיונים מאתגרים על אופי תפקידו של לימס והעורף שלו במזרח הקרוב. גיחון היה לאחד החוקרים מהשורה הראשונה בתחום הארכאולוגיה של הלימס ומן היוזמים והמארגנים של הכנסים הבינלאומיים בנושא זה. במסגרת הכינוסים הללו זכה להוקרה מיוחדת על פועלו.

בשנת 1970 הקים מרדכי גיחון את ועדת חקר אבני המיל של ארץ-ישראל, כשלוחה של הקורטוריום הבינלאומי של קורפוס אבני המיל, וב-1976 יזם והקים את הוועד הישראלי לחקר הכבישים הרומיים ואבני המיל בארץ-ישראל. מטעם המוסד הזה והחוג ללימודים קלאסיים באוניברסיטת תל-אביב, יזם וניהל סדרה של סקרים וחפירות לאורך הדרכים המרכזיות בארץ-ישראל הקדומה, בעיקר בין יפו לירושלים. ביוזמתו נערך גם סקר נרחב בידי ב' איזק, י' רול ומ' פיישר, כולם תלמידיו ועמיתיו. באותה העת (1977–1983) ארגן מרדכי גם פרויקט חפירה גדול באמאוס ובסביבותיה, שבמהלכו נחשפו שרידי אמאוס העתיקה (כגון בית מרחץ מהתקופה הרומית), האתר המבוצר חורבת עקד (כולל שרידים הלניסטיים ומערכת מסתור מימי בר כוכבא), ותחנת הדרך מימי בית שני בחורבת מצד. לפעילות זו הייתה השפעה מכרעת על מחקר הדרכים העתיקות והעורף שלהם.

תחום אחר שעמד במרכז התעניינותו של מרדכי היה ההיסטוריה הצבאית של ארץ-ישראל. ספרו, קרבות התנ"ך (1978), שנכתב עם חיים הרצוג ז"ל, נשיא מדינת ישראל, נחשב ליצירת מופת בנושא ההיסטוריה הצבאית והמודיעינית של ארץ-ישראל לדורותיה.

מלבד עיסוקו בארכאולוגיה, היה מרדכי גיחון חוקר בעל שם בתולדות נפוליאון ותקופתו. במשך שנים רבות עמד בראש האגודה לחקר נפוליאון בישראל וגם בנושא זה פרסם מאמרים וספרים (נפוליאון בארץ-ישראל, 2003). לצד העניין בפעילותו של נפוליאון בארץ הקודש, ידע להבחין בין חיבתו האישית לדמות היסטורית יוצאת דופן זו, על הישגיה החדשניים (כגון האמנציפציה של יהודי אירופה), לבין השפעתה השלילית על מהלכים שונים בהיסטוריה המודרנית.

נושא מחקר נוסף של מרדכי, אולי היקר ביותר ללבו, היה מרד בר כוכבא. העניין שלו בכך התעורר בייחוד לאחר גילוי מערכות המסתור בחורבת עקד. רק שבועות אחדים לפני מותו יצאה לאור הגרסה העברית של המונוגרפיה שכתב בנושא זה (דרך כוכב מיעקב: בר כוכבא וחמנו, תל אביב 2016). בחגיגת יום הולדתו ה-94 באוגוסט 2016 אמר לי שהוא עובד

יק בלט מיד, שכן הוא הביא עמו יכולות של יורד ים מקצועי, אם כי בשל חובותיו לעיריית נהריה לא תמיד הצליח להגיע לשיעורים ולמלא את חובותיו לאוניברסיטה כתלמיד לתואר שני. במהלך הלימודים החליט להציג את מועמדותו בבחירות לראשות עיריית נהריה. למזלנו, נבחר אחר לתפקיד זה ואילו יק עבר להיות סטודנט מן השורה בחוג. יחסיו הקרובים עם אלישע לינדר ז"ל והצורך להתמקד בשימור העץ של הספינה הטרופה ממעגן מיכאל הם שפרשו לפניו את העולם הרחב של הארכאולוגיה הימית ושל הספינות הקדומות, ובעיקר הטיפול בהן ושימורן. יק היה האדם הנכון בזמן הנכון! הידע הנרחב שלו כלל גם הבנת הספינה, שיטת בנייתה והרכיבים הנדרשים לשימורה. שימור העץ והרכבת החלקים השונים של הספינה – המוצגת כיום במוזיאון הכט באוניברסיטת חיפה – לא היו משימות של מה בכך, אך יק הקפיד על כל פרט ופרט בתהליך, אף שהשימור גרם לעיוותים במבנה של חלקים מן העץ. הטרופת הורכבה בעזרת המשמר פיני פלד וסטודנטים. עם זה, לא פעם ולא פעמיים פורקו הלוחות עד שהזווית הייתה מדויקת דיה לשביעות רצונו של יק. הספינה הייתה גם הבסיס לדוקטורט של יק, בהנחיית אבנר רבן ובהנחייתי, שבו חקר את חשיבות טכנולוגיית ה"תפירה" שליוותה את התפתחות בניית הספינות, כמעט עד ימינו. הוא סיים את הדוקטורט בהצטיינות ומשם המשיך את דרכו כמורה בחוג ובמכון ללימודי ים ע"ש ליאון רקנאטי.

במחקריו הבאים המשיך להתמקד בספינות טרופות ובחפירותיהן וכן בהפלגות ובקשרי מסחר ימיים בעת העתיקה. רשימת פרסומיו רחבה ועשירה.

אהבתו של יק לים לא התחילה בלימודיו בבית הספר התיכון. כבר בהיותו בן 10 הצטרף לאגודה הימית "הפועל נהריה" ואת לימודיו התיכוניים, השלים בבית הספר לקציני ים "כ"ג יורדי הספינה" בעכו. שם הצטיין גם בלימודים וגם בתחום המקצועי. חבריו ללימודים סיפרו שכבר אז התגלה חוש ההומור העוקצני שלו, הומור, שכפי שכולנו יודעים, התחדד והשתכלל עם השנים.

בשנת 1965 התגייס יק לקורס חובלים בחיל הים וסיים אותו בהצטיינות וממנו המשיך למסלול קצונה. לרוע מזלו, בעודו מחכה לתחילת קורס החובלים, שהיה מיועד לשרת בו בספינות הטילים שנבנו אז בשרבור שבצרפת, פרצה מלחמת ששת הימים. הקורס נדחה וכחודש לאחר סיום המלחמה, ביולי 1967, נשלח יק עם חבריו לשוט בתעלת סואץ ולהניף את דגל ישראל ובכך לקבוע עובדה בשטח: התעלה פתוחה גם לשיט ישראלי. יק וחברו נפלו בשבי המצרים והמצרים

סיירו לשחררם כשבויי מלחמה. הם הוחזרו לבסוף רק כאשר שוחררו אסירי ה"פרשה". יק זכה לעיטור המופת.

לאחר השחרור השלים יק את קורס הקצינים אך העדיף שלא להמשיך בקריירה צבאית אלא להישאר בבסיס ההדרכה ולחלוק את הידע שלו לאוכלוסייה רחבה של צעירים. ב-1970, לאחר שהשתחרר משירות הקבע, פנה ללימודים באוניברסיטה העברית, בחוג למתימטיקה ולסטטיסטיקה. עם סיום לימודיו, ב-1974, חזר יק לנהריה לתפקיד מוזכר (מנכ"ל) העיר. בתפקיד זה המשיך עד 1989.

מחקריו הרבים של יק כללו חפירות ספינות טבועות בדור/טנטורה ובעכו. המידע שנלמד מהספינות האלה האיר את שיטת בניית הספינות בתקופה הביזנטית והערבית הקדומה באור חדש ושינה את תפיסתנו בדבר בניית ספינות במחצית הראשונה של האלף הראשון לספירה. בחפירות נמל עכו נמצאו עדויות לקרבות ימיים וגם לקשרי המסחר בתקופה העות'מאנית. את חפירותיו ניהל יק בהשתתפות סטודנטים מהחוג לציוויליזציות ימיות, שאותם הנחה לתארים מתקדמים והם היו לממשיכי דרכו. יק דרש מתלמידיו דיוק, כפי שדרש מעצמו.

פרויקט הספינה ממעגן מיכאל, שבמחקרה החל יק את הקריירה האקדמית שלו, היה גם הפרויקט האחרון שלו. ב-2014 הוא החל בבניית רפליקה של הספינה לאחר שהצליח לגייס מימון לפרויקט, וכן נגרים ובעלי מקצוע מנוסים שהתנדבו למשימה. המימון הושג בשיתוף רשות העתיקות ובעזרת מקורות ותורמים שונים, ביניהם משפחת אבי ושרה ארנסון, וכן הקרן הקיימת לישראל שתרמה עצים לבניית הרפליקה. הרפליקה נבנתה בתשומת לב מרבית לפרטים, לרבות העתק מדויק של סוגי העץ ושיטות הבנייה בעת העתיקה, מן הלוחות ועד שגם ומגרעות והמסמרים העשויים ביד.

מעגן מיכאל II קיבלה את כל האישורים ממשרד התחבורה להשטתה, אך יק לא הספיק לראותה מורדת לים במספנות ישראל לבדיקת עמידותה בים. הוא נפטר ב-12 בדצמבר 2016.

טקס השקת הרפליקה נערך ב-17 במרס בהשתתפות משפחות לינדר וכהנוב במעגן הדיג "שביט" נמל הקישון. ניהלה את הטקס ד"ר דבי צויקל, תלמידתו וממשיכת דרכו של יק במכון ללימודי ים ע"ש ליאון רקנאטי ובחוג לציוויליזציות ימיות באוניברסיטת חיפה.

יהי זכרו ברוך.

מיכל ארצי